
SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PAST AND NOWADAYS

Suada A. DžogovićUniversity "Haxhi Zeka", Peć, Kosovo, s.dzogovic@hotmail.com

Abstract. The socio-economic situation in Bosnia and Herzegovina, during the period after the Second World War until the break-up of the former Yugoslavia, was characterized by an administrative and self-governing economic system, which did not differ significantly from each other, and which brought Bosnian & Herzegovinian economy, as well as all other Yugoslav Republic economies, in the position of undeveloped and unequal republic entities.

In the current situation, Bosnia and Herzegovina, with its constitutional and economic structure, and a number of other defects, faces huge obstacles in the process of joining the European Union. The greatest problem still remains the existence of entities and districts creating two or more economic markets. Insufficient involvement of local economic experts, the sale of domestic industrial giants and unsuccessful and unfinished privatization, and restitution, present some of the factors which will continue to keep Bosnia and Herzegovina away from the sustainable development which is necessary for joining the European Union.

Keywords: Causes of economic stagnation, undefined Dayton agreement, transition, privatization, macroeconomic reforms.

SOCIAJALNO-EKONOMSKA SITUACIJA U BiH U PROŠLOSTI I DANAS**Suada A. Džogović**University "Haxhi Zeka", Peć, Kosovo, s.dzogovic@hotmail.com

Abstrakt. Socijalno-ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini, u periodu poslije Drugog svjetskog rata do raspada zajedničke države, karakteriše administrativni i samoupravni privredni sistem, koji se među sobom bitno ne razlikuju, a koji su bosanskohercegovačku, kao i sve druge jugoslavenske privrede, dovodili u poziciju nerazvijenih i neravnopravnih republičkih subjekata.

U današnjim uslovima, Bosna i Hercegovina sa svojim ustavnim, ekonomskim ustrojstvom i drugim mnogobrojnim nedostacima ima ogromne prepreke za priključenje Europskoj uniji. Veliki problem je i dalje postojanje entiteta i distrikta koji kreiraju dva ili više ekonomskih tržišta. Nedovoljno angažiranje domaćih ekonomskih eksperata, rasprodaja domaćih industrijskih giganta i neuspjela i nezavršena privatizacija, te restitucija, samo su od nekih faktora koji će nastaviti udaljavati Bosnu i Hercegovinu od samoodrživog razvoja neophodnog za priključenje Europskoj uniji.

Gljučne riječi: uzroci ekonomske stagnacije, nedefinirani Dejtonski sporazum, tranzicija, privatizacija, makroekonomske reforme.

1. EKONOMSKI POLOŽAJ BiH DO ZADNJEG RATA

Poznato je da je BiH do početka 1992. godine bila jedna od jugoslavenskih republika, dakle, državno-pravno i ekonomsko područje bivše SFRJ. Analizom ekonomskog razvoja ove bivše jugoslavenske republike, u periodu društvene (državne) zajednice, rezultirale su tri analitičke ravni:

- razvoj privrednog sistema,
- dinamika i struktura privrednog razvoja,
- iskustva BiH u jugoslavenskom ekonomskom korpusu.

Ovaj pedesetogodišnji period karakterišu "eksperimenti" sa administrativnim i samoupravnim sistemom privređivanja kojima je prethodila obnova privrede nakon Drugog svjetskog rata. U kontekstu ovoga, činjenica je da je cjelokupna privreda BiH, nakon zadnjeg rata, i nakon agresije neposrednih susjeda, bila opljačkana i uništena. Ovi ratovi bili su osmišljeni specifičnim ciljevima, a to su etnička čišćenja i brisanje svega onoga što je agresor isplanirao u svojim projektima, i ovoga puta kao i u svim ranijim projektima.

Nivo industrijske proizvodnje u poslijeratnoj BiH nalazio se na najnižoj tački, pa je trebalo krenuti od početka. S obzirom na ovaj porazni ekonomski bilans, ekonomska budućnost BiH bila je neizvjesna. Rezultat ovog ekonomskog

poraznog bilansa proisticao je iz ratnih razaranja, ali kasnije i iz perioda *administrativnog privrednog sistema*, te perioda *samoupravnog privrednog sistema*.

Administrativni privredni sistem afirmiran je nakon *socijalističke revolucije*, a njega karakteriše direktivistički koncept ekonomske politike, što drugim riječima znači sljedeće mehanizme organiziranja:

- *općedržavni plan*,
- *sveobuhvatno planiranje*,
- *ekonomska struktura*,
- *općedržavni budžet*,
- *opsežno administriranje*,
- *prelijevanje novostvorene vrijednosti iz poljoprivrede u druge oblasti privrede i sl.*

U okviru ove tzv. socijalističke privrede stopa privrednog rasta i društveni standard stanivništva u BiH, kao i u drugim republikama, bili su relevantni i uglavnom su zavisili od mnogih faktora, prevenstveno političkih.

Samoupravni privredni sistem afirmiran je pretpostavkom temeljnih promjena u socijalističkoj ekonomskoj teoriji i politici, na temeljima zakona vrijednosti i društvenog planiranja. Glavne odrednice sadržaja samoupravnog privrednog sistema su:

- *društvena svojina kao dominantan svojinski oblik, kao i društveni sektor privređivanja*,
- *potiskivanje ekonomske uloge države*,
- *afirmacija tržišnih zakonitosti*,
- *relativna ekonomska samostalnost*,
- *dohodak privrednih organizacija*,
- *kategorija raspodjele dohotka i sl.*, što predstavlja osnovnu motivaciju privređivanja gdje se afirmira

koordinacija uloge države sa tokovima reprodukcije. Efekti samoupravnog privrednog sistema utemeljeni su na ekonomskom razvoju samoupravnih proizvodnih odnosa afirmišući ulogu radnika (kolektiva) u upravljanju u sistemu proizvodnje, kao najvišim stepenom humanizacije proizvodnih odnosa. No, ipak, sa aspekta prakse i iskustava, kao i ekonomske teorije, i ovaj oblik u privrednom sistemu bio je oblik direktivističke ekonomije (netržišne) i nije mogao predstavljati nešto osobito novo u odnosu na "klasični" administrativni sistem.

Dinamika i struktura privrednog razvoja u BiH, kao i u nekim drugim bivšim republikama, za pedesetak godina (1946-1990.) pokazuje velike oscilacije i neujednačenost. Tako je za period 1948-1988. društveni proizvod imao stopu rasta 5,0 % (na temelju cijena iz 1972.), a godišnja stopa rasta društvenog proizvoda po stanovniku za period 1950-1989. godine iznosila je 4,2 %.

Ove oscilacije, koje su uglavnom bile akutne i u daljem periodu, u BiH, Makedoniji i na Kosovu, pokazuje neujednačenost rasta društvenog proizvoda. Valja reći da je društveni proizvod u periodu 1981-1985. imao prosječan godišnji rast od 0,5 %, a u periodu 1986-1988. od 0,25 %. Tako je, u periodu 1981-1988, po prvi put, zabilježena i negativna stopa rasta društvenog proizvoda po stanovniku od 0,2 %. Prisutno je, dakle, usporevanje dinamike rasta društvenog proizvoda, i ono se tako nastavljalo, sa oscilacijama u daljem društvenom razvojnom toku. Ekonomska kriza se osjećala u državnom sistemu u cjelini, a osobito u nekim tzv. zaostalim ekonomskim sistemima nekih republika.

Mnogi podaci pokazuju da su BiH i Kosovo imali relevantni pad dohotka po stanovniku (*za 8 indeksnih poena*), dok je u Hrvatskoj zabilježeno povećanje za 9, u Sloveniji za 3, a u Srbiji za 10 indeksnih poena. Stopa rasta društvenog proizvoda u BiH osjetno je bivala manja u odnosu na jugoslavenski prosjek.

Suktura bosanskohercegovačke privrede u periodu koji je predmet ovog rada nije se bitnije mijenjala, jer je zadržan njen karakter monostrukturalnosti, sa afirmativnim učešćem energetskih, sirovinskih i bazičnih komponenata. Međutim, na drugoj strani, stopa rasta fizičkog obima poljoprivredne proizvodnje u periodu 1956-1982. imala je prosječni godišnji rast od 2,7 %. Valja reći, da je 1947. god. poljoprivreda u BiH učestvovala u formiranju društvenog proizvoda sa 40,5 %, a u 1986. godine sa 14,4 % - u okvirima sopstvenog privrednog razvoja.

Od sredine 80-ih godina, generalno posmatrano, privreda BiH bilježi iz godine u godinu negativne prosječne godišnje stope rasta, dok je u periodu 1986-1991. godine negativna stopa rasta kod primarnog sektora 2,0 %, kod sekundarnog 9,4 %, a kod tercijarnog 4,7 %.

Negativne stope kod investicija u posmatranom periodu imale su prosječan godišnji rast od 4,4 %.

Zaključni kontekst uglavnom se odnosi na BiH do zadnjeg rata, a situacija poslije agresije već je poznata, pa ovu državu očekuje složena perspektiva i njena transformacija u europske ekonomske tokove.

Fizički obim idustrijske proizvodnje u predratnom periodu, decidno 1955-1982. godine, imao je godišnju stopu rasta 8,7 % i poljoprivredne proizvodnje 2,7 %, što je bilo manje u odnosu na tzv. razvijene republike. Primjetno je da je

u ovom periodu karakterističniji razvoj *industrije* i *energetike* od razvoja *poljoprivrede*, što je postalo metod jačanja socijalističkog sektora u cjelokupnom društvenom državnom sistemu. Iz ovih i mnogih drugih razloga afirmirana je privredna reforma 60-ih godina koja je imala za cilj jačanje tržišnih elemenata privređivanja, jačanje samoupravnih proizvodnih odnosa, kao i inicijative za uključivanje jugoslavenske, a time i privrede BiH, u međunarodnu podjelu rada. Ovim se želi reći da je inicirana konkurentna sposobnost tadašnjih republičkih izvoznika mjerama ekonomske politike. Iako je inicirano ekonomsko zajedništvo u okvirima jugoslavenske države, ono je bilo relevantno, jer su privredno nerazvijena područja i dalje imala karakteristike nerazvijenih regiona. Ovakav status prvenstveno je bio akutan u BiH, Makedoniji, na Kosovu i u Crnoj Gori.

2. EKONOMSKI POLOŽAJ BiH OD ZADNJEG RATA

Poslije okončanja agrsije na BiH, ova država se našla pred složenim izazovima, ne samo ekonomskim već i političkim, proizišlim iz nedefiniranog *Dejtonskog sporazuma* čija je namjera možda i definirana da razbije državne temelje BiH, njenu historijsku prošlost i budućnost i da se sve to prelomi preko ekonomske perspektive ove države. Njen ekonomski oporavak bio je primaran i jedan od uslova za uključivanje u Europsku uniju. Inicirani su faktori ekonomskog razvoja, uglavnom iz konteksta ove agende:

- *stanovništvo* (povratak u BiH),
- *prirodni i energetski resursi* (njihovo ponovno stavljanje u funkciju i dalji ekonomski razvoj),
- *tehnološke promjene* (primjena savremenih tehnoloških standarda),
- *osnovna sredstva i infrastruktura* (standardizacija i razvoj),
- *organizacija i poduzetništvo* (europski nivoi i standardi),
- *informiranost i znanje* (kao ključni razvojni resursi).

U ovom kontekstu naglašen je značaj ulaganja u razvoj nauke i tehnologije, svakako uz kvalitetne investicije koje su garant izlaska iz krize i za postizanje stabilnog društveno-ekonomskog razvoja u sistemu ekonomske europske zajednice.

Koncept uloge nauke i tehnologije u razvoju ekonomskog sistema BiH imaće dugoročan proces, ali će biti sugurna garancija dugoročnog stabilnog privrednog rasta u državi BiH.

Diskurs uloge nauke i tehnologije u ekonomskom razvoju BiH sadrži i niz drugih značajnih komponenata osmišljenih kao faktori tehnološke konkurentnosti, koji se mogu smjestiti u ovu agendu:

- *obim i struktura troškova istraživačko-razvojnog rada,*
- *naučno-istraživačka baza zemlje,*
- *obim i oblici transfera tehnologije,*
- *patenti i razvijenost proizvodnje i tržišta tehnologije,*
- *udio proizvoda novih tehnologija u svjetskom izvoru,*
- *tehnološki i trgovinski bilans zemlje.*

Budući da demokratska transformacija podstiče liberalizaciju, a ova ekonomski rast, demokracija je u BiH, iako ne odlučujući, onda bitan faktor privrednog prosperiteta. Slaba preferiranost političkim i ekonomskim slobodama prvenstveno proizilazi iz nepodobne strukture *Dejtonskog sporazuma* i nedostatka usklađene vizije političkih snaga u vezi sa budućnošću zemlje. Ekonomska obnova BiH i njen budući razvoj su teško ostvarivi u okviru postojećeg ekonomskog i političkog sistema. Integritetnost u međunarodne ekonomske tokove podrazumijeva održivi ekonomski sistem, potpunu zakonodavnu i institucionalnu harmonizaciju sa razvijenim zemljama, posebno sa Europskom unijom.

Prema kompromisu u Dejtonu, od BiH je napravljena labava unija, koja, sem monetarne politike, na raspolaganju nema nijedan instrument makroekonomskog upravljanja privredom. Ovakva državna konstitucija očituje *nedefiniranu političku vlast države BiH, nejedinstven ekonomski prostor i sputan slobodan tok ljudi, kapitala i roba,* kao i *nejedinstvenu ekonomsku legislativu.*

Bosanskohercegovački entiteti promoviraju dva nekompatibilna modela privatizacije i ekonomske politike, što vodi formiranju dvaju tržišta kapitala i dvaju politika tržišta rada, nejedinstvenom vrjednovanju i sl. To je, u suštini, glavni formalni dokaz za nemogućnost uspostavljanja tržišne privrede na ovim prostorima. Entitetske podjele geografski razdvajaju tržište rada, dok etničke privatizacije i nezaposlenost direktno razaraju političko biće BiH, i to onemogućavanjem jednakog tretmana građana u postupku privatizacije.

Koncepcija privrednog razvoja, koja se mora slijediti prateći Dejton i smjernice Međunarodne zajednice na jednoj, te nedostatak kapitala na drugoj strani, odstranjuju mogućnost izgradnje privrednog prosperiteta u velikim firmama i

privrednim djelatnostima koje su do sada bile nositelji razvoja: u prvom redu to je namjenska industrija sa mrežom kapaciteta na cijelom prostoru BiH, a u drugom su to veliki poslovni sistemi (crna i obojena metalurgija, hemijska industrija, energetski kompleks) čiji su pogoni, sirovinski i distributivni kanali bili integrirani u svaki dio predratne BiH.

Prema dosadašnjim analizama, izostalo je ozbiljno investiranje u poduzeća u državnoj svojini i to na zahtjev predstavnika Međunarodne zajednice koji insistiraju na bržem provođenju makroekonomskih reformi i, posebno, na efikasnoj realizaciji programa privatizacije. Provedba *Dejtonskog sporazuma* pokazuje nedostatnost za ostvarivanje efikasne privrede, jer su, prije svega, zapostavljeni i/ili nejasni ciljevi provedbe privatizacije, i drugo što su u postupku privatizacije zanemareni principi transparentnosti i otvorena mogućnost za razne vrste korupcija i malverzacija.

Ovakva nestabilna politička situacija i neizgrađena pravna i institucionalna infrastruktura državnog ustrojstva onemogućava definiranje ciljeva privatizacije, dovodeći u pitanje kredibilitet programa privatizacije. Naime, ne postoji politički konsenzus o ovom pitanju ni na nivou Federacije BiH, a posebno na nivou BiH kao države dvaju entiteta. Otvorenost za korupciju počinje vještačkim kreiranjem tražnje u ime "nacionalnih interesa" u RS i precijenjenosti certifikata u Federaciji, gdje je prodaja za 3-5 % njihove normalne vrijednosti, čime se omogućava pranje novca i budžašto kupovanje firmi.

Budući da nije pronađen potpuni odgovor na pitanje kako sprovesti rapidnu tranziciju od bivših socijalističkih privreda u otvorene privrede, što u slučaju BiH biva još usloženije "specifičnim specifičnostima", problem neefikasnih ekonomskih reformi biva usložen. Ponuđen *Pakt stabilnosti za jugoistočnu Europu* (1999) pruža odgovor na balkansku krizu. Međutim, postizanje regionalne stabilnosti i ekonomskog razvoja zahtijeva dopunu i/ili izmjenu same filozofije tranzicije: *privatizacije, konvertibilnosti valuta i liberalizacije vanjske trgovine*, s obzirom da *Pakt stabilnosti* "nema viziju, a ni strategiju podrške zemljama jugoistočne Europe".

Kako je ekonomski razvoj u globalnoj privredi uslovljen stranim ulaganjima, ovi posljednji ulažu u zemlje u kojima vladaju demokracija i ekonomske slobode. Prema standardima mjerenja ekonomskih sloboda, BiH je pozicionirana kao "pretežno ekonomski neslobodna zemlja"¹⁷². Zaprečavanje ekonomskih sloboda uzrokuju naročito:

- nepovoljan nivo vladavine zakona;
- slaba centralna vlada;
- dio političkih partija koji je "povezan sa organiziranim kriminalom";
- razvoj privrednog sektora zapriječen jakom birokracijom i skupom procedurom registracije poduzeća;
- visoko prisustvo sive ekonomije;
- prisustvo siromaštva (samo 13,2 populacije zarađuje više od 4 \$ dnevno);
- ekonomija ostaje pod kontrolom političke elite koja se protivi reformama koje bi vodile većoj otvorenosti.

Za ekonomski razvoj u BiH vrlo su važni projekti koje provode Sjedinjene Američke Države, kao i neke druge zapadnoeuropske države. Među značajnim projektima jeste projekat finansiran od strane *Američke agencije za međunarodni razvoj* (USAID), koji je u funkciji već četiri godine povezujući domaće i međunarodno tržište sa poduzetnicima iz svih proizvodnih područja bosanskohercegovačke ekonomske zajednice.

Naprimjer, poljoprivreda u BiH se ne bazira na jednu oblast, niti se na nju fokusira aktivnost USAID-a, već i na druge proizvodne djelatnosti. Poznato je da je prije rata poljoprivreda bila značajan dio privrede u BiH, ali ona je to i danas, pokazujući tendenciju za razvoj i jačanje poslovanja u nekim već afirmiranim sektorima.

Značaj projekta USAID-LAMP je višestruk, jer ne samo da inicira razvoj najvažnijih privrednih oblasti već obuhvata i druge društvene inicijative, kao što su tendencija zapošljavanja, uključivanje žena u rad, visoko

¹⁷² Prema godišnjem izvještaju za 2003. godinu *Heritage foundation index* ekonomskih sloboda BiH iznosi 3,80, što BiH na svjetskoj rang listi ekonomskih sloboda, koja se sačinjava za 161 zemlju, svrstava na 139 mjesto u kategoriju "uglavnom neslobodnih" zemalja.

(*Heritage-ov index* se prvi put pojavio 1994. godine i glavni je vodič za strane investiture. Ekonomske slobode presudno utječu na ekonomski prosperitet, a po pravilu zemlje sa najvećim stepenom ekonomskih sloboda su najbogatije zemlje.)

obrazovnih kadrova, mladih kadrova, afirmacija udruživanja i odgovornosti i drugih komponenata iz koncepta ovoga programa.

Kao i mnoge zemlje u susjedstvu BiH-a, sa perspektivom pristupanja Europskoj uniji, veoma je značajno da i BiH slijedi takav primjer, s obzirom da USAID-LAMP promovira poslovnu aktivnost primjenom aktualnih resursa obuhvaćenih projektom, a to su, pored ostalog, finansijska i tehnička pomoć, kao i unapređenje zakonske regulative.

3. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza ekonomske situacije u prošlosti pokazuje da je njen status bio pogoršavan primjenom tendencioznih postupaka i projekata, čak i podsticanjem ratova, što su bili i državni programi, da bi se BiH podvela pod njihove zajedničke imenioce. Dakle, u bivšoj državnoj zajednici, BiH je, kao ekonomska regija, bila na periferiji ekonomskog razvoja.

Današnja karakteristična struktura vlasti u BiH i razvoj političkih i institucionalnih postavki predstavlja glavne smetnje u brzem razvoju. Rezultati analize potvrđuju da ako proces usklađivanja i prilagođavanja ne bude koordiniran, usmjeren na razvojne potrebe i sadržan u okviru fiskalnih ograničenja, to bi moglo smanjiti izgleda za rast bosanskohercegovačke ekonomije. Sadašnje stanje fiskalnog sistema ne daje optimističke prognoze. Naprotiv, one se kreću u suprotnom smjeru i imaju sljedeća obilježja koja su karakteristična za protekli period i sadašnje stanje:

- Vođen velikim prilivom pomoći, poslijeratni ekonomski oporavak BiH bio je impresivan u poređenju sa drugim postkonfliktnim ekonomijama. Početne visoke stope stvarnog rasta od 86 % u 1996. godini i 40 % u 1997. godini su pojačale taj uspjeh, s obzirom da se taj rast smanjio na 6 % u periodu 2000-2002, i konačno dostigao 5 % 2003. godine. Ovako jak rast i njegovo smanjenje je u direktnoj vezi sa prilivom i smanjenjem priliva pomoći za obnovu zemlje. Prema tome, razvoj bosanskohercegovačke ekonomije danas zavisi od pomoći iz vana i dotoka stranih investicija, čiji je obim i kvalitet uslovljen brzinom reformi.

- Aktivnosti vezane za obnovu i rekonstrukciju zemlje u prvim poslijeratnim godinama, zajedno sa prijeratnim i ratnim dugovima bosanskohercegovačku ekonomiju svrstavaju u red zaduženih zemalja, smanjujući joj izgleda za nove zajmove na tržištu kapitala, a time i izgleda za brži razvoj.

- U poslijeratnom periodu poreski prihodi su se brzo oporavili, ali poresko opterećenje je veliko, reforme su daleko od završetka i kapacitet za naplatu prihoda je krhak. Nakon početnog jakog oporavka, stopa rasta poreskih prihoda je usporena zbog smanjenja stopa glavnih poreza, kao i zbog smanjenja ekonomskog rasta. Nemogućnost efikasnog rješavanja pitanja visoke stope utaje poreza i poreskih prevara imalo je za posljedicu slabljenje prihoda. Konsolidovani prihodi BiH su se smanjili na 38 % GDP u 2003. u odnosu na 1996. Međutim, ovi omjeri čine BiH jednom od privreda s najvećim porezima u zemljama Centralne i Istočne Europe. Poresko opterećenje obeshrabruje razvoj privrednog sektora, i generalno neplaćanje poreza. Iz ovoga proizilazi zaključak da kreiranje poreskih reformi postaje ključno pitanje za razvoj bosanskohercegovačke ekonomije.

Rezultati analiza, vezanih za tok poreskih reformi, ne isključuju mogućnost da u narednom periodu u BiH neće doći do dodatnih pritisaka na rashode. Analize potvrđuju da su najznačajniji među tim pritiscima povećanje potrošnje na državnom nivou, s obzirom da će uloga države sve više rasti razvojem institucija, a da u isto vrijeme neće doći do smanjenja rashoda na nižim nivoima vlasti. Zatim, potraživanja po osnovu stare devizne štednje iz predratnog perioda, domaće obaveze koje proističu iz neplaćenih računa penzionerima, vojnicima i borcima, te ubrzani povratak izbjeglica i njihovi zahtjevi za uslugama, kao što su zdravstvena i socijalna zaštita, obrazovanje i dr. Također, treba uzeti u obzir i pritisak na potrošnju koja dolazi od demobilizacije vojske, smanjenja javne uprave ili privatizacije koja kasni, što će imati za posljedicu povećane troškove socijalnog zbrinjavanja viška nezaposlenih.

Rezultati analiza govore da je, da bi se izbjegao pritisak na prihode u budućnosti, neophodna dobra strategija fiskalne održivosti. U dosadašnjem periodu strana pomoć je, s grant komponentom od 73 %, obezbijedila najveći dio finansiranja deficita javnog sektora. Tako, bez obzira na veći disbalans, deficit se nije odrazio na veći omjer dug/GDP i servisiranje javnog duga je ostalo na podnošljivom nivou. U narednom periodu opterećenost dugom će se povećavati, s obzirom da su počele pristizati neke obaveze za naplatu.

Uvažavajući iskustva zemalja u tranziciji i stanje u kome se nalazi BiH, kada je u pitanju odnos fiskalni sistem – makroekonomska stabilnost i razvoj, možemo izvući nekoliko zaključaka koji mogu poslužiti kao smjernice za aktivnosti u narednom periodu, i to:

- uspostavljanje modela za efikasno upravljanje u fiskalnom sektoru zemlje;
- davanje značaja ljudskim resursima i izgradnji efikasnih procesa za budžetsko i sektorsko planiranje;
- politiku rashoda treba usmjeriti na racionalnu potrošnju na javnu upravu, odnosno javni red i

sigurnost;

- provođenje široke institucionalne reforme u oblasti rashoda za socijalnu zaštitu, odnosno dugoročno planirati preusmjeravanje gotovinskih transfera iz vojnih i boračkih transfera u razvojne programe koji bi se bazirali na samoodrživoj ekonomskoj osnovi;
- široke institucionalne reforme u obrazovanju kako bi se smanjila fragmentacija i unaprijedila jednakost, uz istovremeno dizajniranje nastavnih planova u srednjem i visokom obrazovanju koji bi bili u funkciji jačanja poduzetništva i ekonomskog rasta i razvoja;
- jačanje fiskalne discipline na svim nivoima i svim oblicima organiziranja i djelovanja.

Dakle, ekonomski razvoj u BiH je i u prošlosti, a i danas, zaprečavan mnogim faktorima objektivnog i subjektivnog karaktera, što se reflektuje njenim usporenim socijalno-ekonomskim razvojem i približavanjem Europskoj uniji. Međutim, izlazak iz dejtonske, i globalne krize, uz razvoj nauke i tehnologije i kvalitetne investicije biće siguran garant stabilnog društveno-ekonomskog razvoja u BiH.

LITERATURA

- [1]. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Izvor: <http://www.bhas.ba/?option=compublikacija&id=2&lang=ba> (pristupljeno: 09. 01. 2018.)
- [2]. Blagovčanin, S., Divjak, B., *Bosna i Hercegovina kao zarobljenik političke ekonomije i šta učiniti?* Izvor: https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2015/10/Bosna_i_Hercegovina_kao_zarobljenik_politicke_ekonomije_Divjak_Blagovcanin.pdf (pristupljeno: 27. 01. 2018.).
- [3]. Crkvenac, M., *Ekonomska politika*, Informator, Zagreb, 1997.
- [4]. Ekonomski institut, Sarajevo. Izvor: <http://eis.ba/index.php/novosti.html> (pristupljeno: 09. 01. 2018.).
- [5]. Grdešić, M., *Problem slabih država i slabih društava u Istočnoj Evropi*, Anali hrvatskog politološkog društva, Zagreb, 2008.
- [6]. Šalaj, Berto, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2009. Izvor: <http://civilnodrustvo.ba/media/45442/socijalno-povjerenje-u-bosni-i-hercegovini.pdf> (pristupljeno: 27. 01. 2018.).
- [7]. Tim Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini, *Zajednička procjena stanja u BiH, 2008*. Izvor: http://www.undp.org/content/dam/unct/bih/PDFs/CCA_BiH_2008_local.pdf (pristupljeno: 30. 01. 2018.).
- [8]. World Bank Data Macroeconomic Indicator. Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/all> (pristupljeno: 10. 01. 2018.).